

103647
in the chain of progressing formations. Every social and cultural system is self-sufficient and can be studied separately. In other words, the social and cultural system is a notion which is not connected with a certain ideology and philosophy of history.

The social and cultural system embodies the unity of the material and spiritual aspects of the society's life. The notion of «social and cultural system» rejects the theory of «basis/superstructure» which a priori subordinates culture and intellectual activity to the material basis which supposedly functions independently from them and determines them. On the contrary, the socio-cultural approach presupposes constant reciprocal influence and interconnection of the different layers and tendencies of the society's life. It aims at a wide synthesis.

The contemporary humanities are split in many branches, and such is the fate of historical knowledge. Indeed, history of technology and economic history are separated from political history, as well as from the history of culture or religion. The one-sided specialization resulting from the progress of knowledge has led historians to the deep departmentalization of their discipline. A specialist concentrates his efforts on his own particular topic, he has lost a wider view of society taken as an entity. This entity is extremely complicated; nevertheless, it represents a system all parts of which are interrelated and share some common traits. The term «style» can be used in this connection only as a metaphor, however, in my eyes, it may be a useful one.

The synthesis which I have mentioned is to be interpreted as a distant and, more likely, unattainable goal, a line of horizon towards which a historian cannot, however, but strive. The sense of historical synthesis seems to lie in the inner coordination of different trends of the society's life. It is necessary to attain a synthetic view of the economy, politics, family and everyday life, art, science, literature, religion. Such kind of the «global», or «total», history must represent all of these aspects of human activity and try to disclose some common characteristics in all of them. The notion of «style» can be deciphered as an indicator of the mentalities characteristic to the people of the epoch. Their mentalities have their own particular traits. They are imprinted in the human behavior and, *eo ipso*, have a mighty influence on it.

In other words, the historian's approach to history from the point of view of the study of the socio-cultural system means that human activity and creativity are fully taken into consideration. History, in this vision, ceases to be the history of certain economic abstractions and becomes history of man in society.

That is why I am inclined now to see social history in a much wider and more complicated and many-sided way than I used to thirty years ago.

«... f.t. siktet som tyskertøs»

KARI HELGESEN

Spørsmål omkring de kvinnene som i samtid og ettertid fikk merkelappen «tyskertøser», er i liten grad blitt vitenskapelig behandlet. Det er imidlertid en del av vår historie, og bør ha krav på oppmerksomhet.

Flere skjønnlitterære forfattere har skrevet om disse kvinnene og om deres barn, bl.a. Torborg Nedreaas og Herbjørg Wassmo. I noen oversiktsverk som omhandler krigen i Norge omtales «tyskertøsene» og den behandling de fikk etter krigen generelt. Noen arbeider kan karakteriseres som halvdokumentariske, som Sigurd Senjes *Dømte kvinner* som kom ut i 1986, og Astrid Daatland Leira sin bok *Kjærligheten har ingen vilje* fra 1987. Senje har vært i kontakt med kvinner som i dag lever et normalt liv i Norge, men som for mer enn 40 år siden ble regnet som «tyskertøser». Til intervjuobjektene skjebne knytter han personlige betraktninger, og han tar opp generelle holdninger til «tyskertøsene» under og etter krigen. Han kommer inn på rettsvesenets behandling av de vanlige «tøsene», og av de s.k. frontøstrene, norske sykepleiere som gjorde tjeneste ved Østfronten. Astrid Daatland Leira bygger på intervjuer med kvinner som i sin tid giftet seg med tyske soldater og forlot Norge under og etter krigen for siden å havne i Øst-Tyskland. I dokumentarromanen *Skammens barn* fra 1986 har Veslemøy Kjendli beskrevet skjebnen til ett av de mange krigsbarna, og hvordan dette barnet som voksen fant tilbake til sin fortid. Tidsskriftet *Kontrast* hadde i 1986 et temanummer hvor det ble tatt opp flere aspekter omkring emnet, slik som anvendelse av lovverket overfor «tyskertøsene», og hvordan de ble utsatt for «gatas justis». Vi får et innblikk i forholdene ved statens interneringsleir for kvinner på Hovedøya. Problemene for de barna som var et resultat av forhold mellom norske kvinner og tyske soldater, er også berørt. Det siste tilskuddet til denne litteraturen er Norsk rikskringkastings fjernsynsprogrammer om «krigsbrudene» høsten 1988.

Alle disse publikasjonene gir nyttig informasjon omkring emnet «tyskertøsene». De har, såvidt jeg kan se, det felles at de alle er forsvarsskrifter for kvinnene, og anklageskrifter mot de holdninger og straffereaksjoner som ble kvinnene til del, enten det var i form av «gatas justis», politiets eller rettsvesenets rolle. Daatland Leira sier i et avisintervju at en viktig grunn til at hun skrev boka, var å få fram den urettferdighet de såkalte tyskertøsene ble utsatt for etter krigen.¹

Det er i Norge ennå ikke foretatt noen systematisk undersøkelse av

1 Arbeideravisa 04.11.1987, «Tyskertøsene».

«tyskertøsenes» sosiale bakgrunn, og heller ikke av den behandling de fikk av politiet og andre myndigheter etter fredsslutningen. Allerede i 1946 kom det i Danmark ut en sosialmedisinsk avhandling om emnet. Den er skrevet av dr. med. Grethe Hartmann.² Hartmann intervjuet 227 kvinner som var innbrakt av politiet i København, mistenkt for å ha smittet tyske soldater med kjønnssykdommer. Arbeidet ble påbegynt i 1943, og er en bred analyse av sosial bakgrunn, intelligens og sexhistorie. Også denne undersøkelsen bygger for en stor del på intervjuer, men vel å merke intervjuer som ble tatt opp i problemfeltets samtid. Noe tilsvarende er altså ikke gjort i Norge, og vil av naturlige grunner ikke lenger kunne gjøres.

Det kan være flere årsaker til at så lite er gjort i Norge. Emnet har vært vanskelig å berøre på grunn av de følelsesmessige aspektene. Noen har hevdet at dette er en side ved historien man bør være varsom med å rippe opp i, kanskje aller helst glemme. Kanskje ble det ikke tatt opp i de nærmeste år etter krigen fordi det ikke ble ansett som viktig og interessant. De siste tiårs interesse for og vektlegging av sosial historie vil ha endret et slikt syn. Reaksjonene på NRKs fjernsynsprogrammer har vist at det er stor interesse for disse sidene av okkupasjonstiden, og de har også vist at de generelle holdninger i dag ikke skulle tilsi at emnet fortsatt forties.

Det som gav støtet til at jeg nå har gått inn på dette, er at jeg i forbindelse med mitt arbeid som arkivar ved Statsarkivet i Trondheim kom over en justisjournal hvor det finnes notert en rekke anmeldelser fra 1945 hvor «forbrytelsen» er definert «tyskertøs». Med den som utgangspunkt har jeg prøvd å finne ut noe om *hvem* som var «tyskertøser», og hvordan de ble behandlet da krigen tok slutt. Av praktiske grunner har jeg konsentrert meg om kvinner som er blitt registrert av Molde politikammer og Molde kretsfengsel.

Kildene

Da freden kom, kom også spørsmålet: Hva skal det gjøres med tyskertøsene? Å «gå med tyskerne», eller for den saks skyld å ligge med dem, var ikke straffbart etter loven. Innstillingen «Om landssvikopp-gjøret»³ inneholder omtale av alle typer krigsforbrytelser inkludert passivt medlemskap i NS, økonomisk bistand, bygge- og anleggsvirksomhet m.v. Ved disse mindre graverende forgåelser drøftes grensen mellom lovlig og ulovlig. «Tyskertøsenes» forhold drøftes ikke, og ble altså formelt ikke definert som landssvik. I folkeopinionen har det derimot fortonet seg som en forbrytelse som burde straffes hardt. Det synes som om politiet, lovens forlengede arm, har vært i villrede. Uten lovhjælp er kvinner blitt

2 Grethe Hartmann, *The girls they left behind*, København 1946.

3 Innstilling avgitt 11.01.1962 til Justis- og Politidepartementet: «Om landssvikopp-gjøret». Innstillingen er omtalt av Kirsti Grøtnæs i «Jaktscener fra etterkrigstiden», *Kontrast* 2/3 1986:4.

anmeldt, arrestert og fengslet. Det skjedde over alt, men ved gjennomgang av justisprotokoller fra forskjellige politikamre kan en se at problemet har vært håndtert på forskjellig vis. Av de politikamrene som sorterer under Statsarkivet i Trondheim, og som har avlevert protokoller og saker fra frigjøringsåret, er Molde det eneste som har ført anmeldelse av tyskertøser inn i den ordinære justisprotokollen. Fra andre politikamre kan en finne enkelte anmeldelser, men svært få, og de fleste er merket «Overført til landssvikavdelingen». Protokoller for landssvikavdelingen vil, om de fremdeles finnes, være i Riksarkivet.

I arkivet til Trondheim politikammer er det praktisk talt ingenting å finne om «tyskertøser». Det tyder på at politiet i Trondheim har vært fullt klar over at å anmelde og arrestere kvinner kun fordi de var «tyskertøser», ikke var riktig etter loven, og man har istedet registrert, rapportert og internert. I Trondheim var det lister over kvinner som var registrert hos politiet og hos helsemyndighetene – sogar med fotografier. For å bekjempe spredning av kjønnssykdommer etter frigjøringen opprettet politiet kontakter med vaktmannskaper på båter som kom inn til havna, og når antatte tyskertøser dukket opp, ble det gitt beskjed til politiet som så hentet kvinnene. I samarbeid med helsemyndighetene ble de tvangsendt til en interneringsleir i Selbu. Disse listene ble oppbevart ved politikammeret til 1987. Under en oppryddingsaksjon i arkivet hvor listene kom for en dag, vurderte politiet oppbevaring av materialet som rettsstridig i henhold til personregisterloven, og det ble makulert.⁴ Det er beklagelig at alle spor etter en virksomhet som vitterlig ble drevet, slik blir utslettet. Det er selvsagt ikke navnene på listene som er av interesse for ettertiden, men dokumentasjonen av et fenomen knyttet til okkupasjonstiden, og av handlinger foretatt av offentlige myndigheter som politi og helsevesen.

Ved Molde politikammer kan det synes som om man ikke har vært klar over at omgang med tyskere i seg selv ikke var straffbart. Der er en rekke anmeldelser av «tyskertøser» ført sammen med de øvrige anmeldelsene i *justisjournalen*. Når en sak er å finne i politiets justisjournal, er den å anse som en anmeldt straffesak. Fordi Molde politikammer har ført feil, eller ikke har vært seg bevisst at jakten på «tyskertøsene» var rettsstridig, har det vært mulig å komme på sporet av dette materialet.

Fra maidagene i 1945 og ut året fikk 90 kvinner sine navn knyttet til betegnelsen «tyskertøs» i politiets justisjournal i Molde.⁵ I tillegg fikk 28 andre den samme betegnelsen i *vaktjournalen* for samme tidsrom.⁶ De var blitt innbrakt, hadde meldeplikt eller hadde annet ærend på politikammeret i forbindelse med forhold til tyskerne. I *brevjournalen*⁷ nevnes

4 Opplysninger gitt av politiinspektør Andreas Haugen den 11.10.1989 over telefon.

5 Statsarkivet i Trondheim (heretter SAT), Molde politikammer (heretter MPK), Justisjournal nr. 10, 1945–46.

6 SAT, MPK, Vaktjournal nr. 6, 1945–46.

7 SAT, MPK, Brevjournal nr. 17, 1944–1945.

ytterligere 10 som «tyskertøser» uten at dette har ført dem inn i noen av de andre protokollene.

I justisjournalen er oppgitt navn, som oftest bosted eller fødested og som oftest fødselsdato. Det er av og til oppgitt yrke eller beskjeftigelse. Det går fram hvilken politimann som har skrevet rapport, og til hvem saken er gått for behandling. I vaktjournalen er det som oftest bare oppgitt navn, eventuelt supplert med «tyskertøs», og det er angitt noe om årsaken til kontakten med politikammeret.

I tillegg til politiets journaler har jeg hatt tilgang til en *protokoll over varetekts- og soningsfanger* i Molde kretsfengsel for det aktuelle tidsrommet.⁸ I denne er innført 60 personer som har vært ansett som «tyskertøser». Av disse er 22 navn kjent fra politiets justisjournaler. De resterende 38 er ikke å finne i politiets protokoller, men de har altså vært innsatt i Molde kretsfengsel etter politimesterens begjæring. I denne protokollen er det nøyaktig utfylte rubrikker over navn, fødselsår og -dag, fødested, bosted, livsstilling eller næringsvei, når innkommet (i fengselet), etter hvis foranstaltning (innsatt), hvorfor innsatt, når utgått (fra fengselet), etter hvilken beslutning, hvorvidt fangen ble satt i frihet, overført til annet fengsel etc., og antall dager i varetekt.

Til sammen har jeg registrert 166 personer som påviselig har vært omskrevet, anmeldt og/eller tatt i forvaring fordi de har hatt tyske kjærestere under okkupasjonen. Ikke alle vil bli tatt med som grunnlag for kartlegging av kvinnes sosiale bakgrunn. For noen av de anmeldte går det fram at de er mistenkt for å ha vært borte i reelle ulovligheter. Disse tas ikke med. En del av sakene er kommet til politikammeret fra lensmenn i distriktet, og noen få fra andre politikammer. Noen saker er ekspedert videre fra politiet i Molde. Her skal jeg bare ta for meg saker som *ikke* er sendt videre, og hvor det *ikke* er anført annet enn betegnelsen «tyskertøs» som grunnlag for anmeldelsen. Saker fra vaktjournal og brevjournal holdes utenfor, for det første fordi disse ikke er å betrakte som anmeldelser, og for det andre fordi et besøk på politikammeret, notert i vaktjournalen, ikke nødvendigvis produserer sakspapirer.

Etter denne silingen sitter jeg igjen med 57 saksnummer fra justisjournalen hvorav ett omfatter 3 navn. Til sammen utgjør det 59 navn. I tillegg tar jeg med de 38 navnene fra fengselsprotokollen som *ikke* finnes i politiets justisjournal. I alt har jeg da 97 navn å gå ut fra. Tallet behøver ikke si særlig mye om antallet «tyskertøser» i området. Dette på grunn av utsiling i mitt materiale, tilfeldigheter når det gjelder anmeldelser og arrestasjoner, og fordi det antakelig ble internert kvinner på andre steder i området enn i fengselet.⁹ Antallet skulle imidlertid være tilstrekkelig for å kunne gi et brukbart representativt bilde av sosial bakgrunn til «tyskertøsene» i

⁸ Molde kretsfengsel, Protokoll over innkomne sonings- og varetektsfanger 09.06.1945–24.12.1970.

⁹ Dette har jeg ikke undersøkt, men bemerkninger i saksdokumenter tyder på det.

området.

Med utgangspunkt i justisjournalen skulle jeg via saksnummer normalt kunne gå til de aktuelle sakenes dokumenter i arkivboksene for justissaker. Der skulle det i det minste finnes en rapport, skrevet av den politimannen som har foretatt forhør. En slik rapport vil normalt omfatte navn, alder, bosted og/eller fødested, navn på foreldre og i noen tilfeller også deres yrke. Videre vil en rapport gjerne kunne si noe om den anmeldtes skole- og yrkesbakgrunn, og selvsagt noe om den angjeldende sak. Fra de 57 saksnumrene i justisjournalen går det klart fram av 45 at det er skrevet rapporter, de fleste av politimenn fra Rikspolitiet.¹⁰ En og samme rikspolitimann har fått tildelt minst 50 av disse sakene. Om 4 av sakene er det uttrykkelig sagt at de er henlagt.¹¹ Om de øvrige sies ikke hvilken skjebne de har fått.

Det skulle imidlertid vise seg at det var ytterst få sakspapirer å finne, kun 3 rapporter. Ellers manglet alle papirer på de aktuelle saksnumrene. Ved henvendelse til Romsdal politikammer høsten 1988 fikk jeg opplyst at en del arkivsaker fra okkupasjonstiden nylig var avlevert til Riksarkivet, men i Riksarkivet var ikke disse saksdokumentene å finne. Derimot viste det seg at 5 av de aktuelle navnene fantes i landssvikarkivet. Dette gikk ikke fram av justisjournalen.

Det er ingen som har kunnet fortelle meg hvor de savnede papirene kan ha blitt av. Det er nærliggende å tro at når man ved politikammeret etter en stund er blitt klar over at det å ha en tysk kjæreste ikke var straffbart, har man rensket ut disse sakene fra de øvrige og tilintetgjort dem. At materialet er blitt fjernet med samme begrunnelse som i Trondheim, kan være en mulighet, men det vil i så fall ha skjedd i senere år, og da burde arkivansvarlige ved politikammeret ha visst om det.

Ved gjennomgang av *alle* politikammerets justissaker fra og med mai 1945 og ut mai 1946 har jeg funnet igjen flere navn fra min liste over anmeldte «tyskertøser». De har vært forhørt i forbindelse med andre saker, eller de har vært referert til som innblandet. Videre har jeg gjort bruk av de opplysningene som kommer fram i vaktjournalen, hvor jeg har funnet igjen en del av «mine» kvinner. I brevjournalen har jeg også funnet igjen en del navn, men heller ikke dokumenter til disse saksnumrene er å finne blant arkivets andre journalsaker, hvor de normalt skulle høre hjemme. Det synes altså som om «tøsesakene» er fjernet systematisk fra politiets arkiv. Om de også er tilintetgjort, vet jeg ikke.

Stilt overfor en kildesituasjon som denne, har jeg hatt valget mellom å oppgi det hele eller bruke de opplysninger jeg kunne finne i andre kilder. Jeg har valgt det siste. Det har vært litt av et puslespill, og kunne nok ha blitt mer systematisk med en fullstendig serie saksdokumenter.

¹⁰ Politimenn utdannet i Sverige under krigen og satt inn som hjelp ved de lokale politikamrene ved frigjøringen.

¹¹ SAT, MPK, Justisjournal nr. 10, 1945–1946: 1034, 1320, 1321, 1456, 1759, 1799.

En kilde som har hjulpet meg å fastslå kvinnenes yrke eller beskjeftigelse, er *gjenparter av legitimasjonskort*.¹² Som kjent måtte alle personer over 15 år bære legitimasjonskort under okkupasjonen.¹³ Kortene inneholder navn, fødselsdato og -sted, yrkestittel/beskjeftigelse og fotografi. De fleste kortene er utstedt i 1942–43. Myten om at «tyskertøsene» skulle være mindre pene enn normalt, eller se mer «tøsaktige» ut,¹⁴ kan med en gang avkrefte – ut fra fotografiene og subjektivt skjønn.

Litt av kvinnenes familiebakgrunn har jeg funnet i *kirkebøkene*. Ved innførsel av dåp er mors og fars navn oppgitt, om barnet er født i eller utenfor ekteskap, og som oftest fars yrke. Det har naturligvis ikke vært mulig å finne tilbake til alle kvinnenes dåp. Det begrenses for det første av de kirkebøkene som finnes i Statsarkivet i Trondheim. Jeg har ikke hatt anledning til å gå til prestekontorene for å se på ikke avleverte bøker. For det andre er det vanskelig eller umulig å finne fram til gifte kvinners dåp når en ikke kjenner deres pikenavn, eller vet når og hvor de ble gift, og for det tredje finnes det i mitt materiale en del kvinner som er født utenfor det distrikt arkivet dekker eller har tilgang til.

For å kunne si noe om holdninger til «tyskertøsene» i det aktuelle området i den aktuelle perioden har jeg gått gjennom *Romsdals Budstikke* og *Romsdalsposten* fra mai 1945 til utgangen av juni 1946. *Romsdals Budstikke* er lokalavis for Molde, og *Romsdalsposten* for Kristiansund. Jeg har også sett på en del ærekrenkelsessaker fra politiets arkiv i Molde, hvor den ærekrenkede er blitt kalt tyskertøs.

Hjemmefronten overtok i stor utstrekning ledelsen av politikamre og politistasjoner ved frigjøringen. Alle landets politimestre med unntak av én var NS-medlemmer, og ble avsatt,¹⁵ også politimesteren i Molde. Folk fra Hjemmestyrkene hadde også som oppgave å holde vakt ved tyskerleirene. Både som politifolk og som ordensvakter spilte Hjemmestyrkene således en aktiv rolle i jakten på «tyskertøsene». Av den grunn har jeg gått gjennom en del papirer fra *Hjemmestyrke (HS)-arkiver*. Dette materialet har imidlertid ikke direkte tilknytning til «mine» kvinner. Arkivet etter Hjemmestyrkene i Møre og Romsdal befinner seg i Norges Hjemmefrontmuseum. Ved henvendelse dit har jeg fått opplyst at det i arkivet ikke finnes noen opplysninger om aksjoner mot «tyskertøser». Både politiets egne protokoller, fengselsprotokollen og avisene bekrefter at HS i høy grad deltok i aksjoner mot «tyskertøsene», også i Møre og Romsdal. Når det nå ikke finnes dokumentasjon på dette i HS sitt eget arkiv, må man tro at det er blitt fjernet. I de HS-arkiver fra Trøndelagsfylkene som jeg har hatt tilgang til, er det rikelig med slik dokumentasjon.

En mangel med kildegrunnet er selvsagt at jeg ikke har intervjuer eller

12 SAT, MPK, 11. Legitimasjonskort A–Å.

13 Forordning om legitimasjonsbevis av 30.01.1941.

14 Hartmann: 42.

15 Nils Johan Ringdal, *Mellom barken og veden*, Oslo 1987: 341.

samtaler med de kvinnene det gjaldt. Å prøve å oppspore noen ut fra navn i politi- og fengselsprotokoller ville ikke være lovlig,¹⁶ og det ville være meget vanskelig. Mange, kanskje de fleste, vil ha endret navn og bosted i løpet av de 44 årene som er gått, og en del vil sannsynligvis være døde. Jeg håper at jeg senere gjennom uformelle kanaler kan komme i kontakt med noen av dem som opplevde frigjøringsdagene som «tyskertøs», og få anledning til å utfylle og korrigere med muntlige kilder det jeg her er kommet fram til på grunnlag av skriftlige.

Hvem var de?

Unge kvinner fra landsbygda

Både i justisprotokollen og fengselsprotokollen er det for de fleste kvinnenes vedkommende oppgitt hvor de er født eller bosatt. For noen enkelte er føde- eller bosted funnet i andre kilder.¹⁷ Fødested behøver selvsagt ikke å være det samme som bosted i 1945, men i mange tilfeller vil det sannsynligvis være det. Dessuten vil det i alle tilfelle gi en indikasjon på om kvinnen har sin bakgrunn fra et bygdemiljø eller fra et bystrøk. Vi vil også kunne se om hun kommer langveis fra eller om hun er hjemmehørende i nærheten av Molde. Med «nærheten» mener jeg her innenfor Møre og Romsdal fylke og med «langveis fra» utenfor fylket.

Av de 97 kvinnene kommer 56% fra nærliggende landkommuner, i underkant av 14% fra Molde og ca. 11% fra Ålesund og Kristiansund. Fra fjerntliggende kommuner er det ca. 19%, derav i underkant av 2% fra byer. Det er altså en meget stor del av dem, til sammen 81%, som kommer fra fylket. Av disse er det en like klar overvekt av kvinner fra landsbygda. Tar en med også de fra fjerntliggende kommuner, er tendensen like klar, i underkant av 28% av kvinnene i materialet kommer fra en by.

I tillegg til de fakta som politi- og fengselsprotokollene opplyser om, kan vi også av avisartikler se at en del «tyskertøser» i området var tilreisende fra andre kanter av landet. Noen kom antakelig for å oppsøke miljøer hvor det var store ansamlinger av militært personell. Den 13. desember i 1945 skriver *Romsdals Budstikke* i en artikkel kalt «Tyske-damene på Aukra og de selsomme ting fra krigstiden» bl.a.: «På Aukra hadde vi en av de største samlingene av denne slags folk på hele Vestlandet». Og videre: «Tyskerne er reist sin veg, likeledes den vesentlige delen av tyskejenter ...»

De nærmeste dagene etter frigjøringen må ha vært preget av en hektisk reisevirksomhet av «tyskertøser» som forlot Molde. Politiet fikk inn en mengde meldinger om kvinner som var i ferd med å dra sin veg. Bare i løpet av 11. og 12. mai er det notert henvendelser fra forskjellig hold om 10 «tyskertøser» som er sett med kofferter og kasser.¹⁸ Grunnen til at folk var

16 I henhold til personregisterloven av 09.06.1978.

17 Legitimasjonskort eller sakspapirer.

18 SAT, MPK, Vaktjournal nr. 6, 11. og 12. mai 1945.

så ivrige etter å gi politiet beskjed, var at det ble antatt at kvinnene hadde tatt med seg ulovlig gods, ting de hadde fått eller stjålet med seg fra tyskerne, og som kom inn under betegnelsen «fiendtlig eiendom». Det skulle beslaglegges.¹⁹

De som ikke reiste frivillig, kunne bli tvangssendt. Noen få ble hentet av foreldre.²⁰ I politiets journaler finnes det flere dokumentasjoner på at kvinner ble «sendt» eller «transportert til» sitt hjemsted. Det ser ut som om det ble foretatt oppryddingsaksjoner i den hensikt at de enkelte politikamre først og fremst skulle ta seg av «sine egne.»

I et referat fra rikspolisjef Andreas Aulies pressekonferanse i Oslo den 20. juli 1945²¹ sies det at det særlig er i byene at det er mange tyskertøser. I Molde var det nok mange som *holdt til* i byen, men skal en ta politiets og fengselsvesenets «tøsesaker» som representative når det gjelder føde/bosted, var det altså langt færre bykvinner som ble involvert med tyskere enn kvinner som kom fra landsbygda. En må imidlertid huske på at både Molde, Ålesund og Kristiansund var små byer, og at folketallet i landkommunene i Møre og Romsdal var adskillig større enn i byene.²² Dertil må man se på det sosiale nettverk som omgav noen og som manglet hos mange. Av den største aldersgruppen, 18–29 år, var det, som vi senere skal se, mange som var i tjeneste hos andre. Det vil si at de var borte fra hjemmet, bodde hos fremmede eller på hybel, og ikke hadde den beskyttelse og den «bevoktning» som en familie ofte vil gi. De ville dermed være mer utsatt for å komme i en «tøsesituasjon». Fordi det ikke var noen nærstående til å korrigere dem og til å passe på at de holdt seg innen de aksepterte grenser for omgang, kan de unge landskvinnene borte fra hjemmet ha vært mer utsatt enn de som var bosatt sammen med sin familie i byen.

Det finnes eksempler i kildene på at unge bykvinner som var stemplet som tyskertøser, i og med sin familie hadde et sikkerhetsnett som kunne komme dem til hjelp når de stod i fare for å bli arrestert. I mai 1945 anmeldte en hjemmestyrkesoldat fra Molde en annen person fra byen fordi denne hadde satt ut rykter om at han hadde «kjørt sine søstre langt på landet og gjemt dem bort for å hindre arrestasjon».²³ Søstrene var registrert som «tyskertøser» hos politiet. At soldaten hadde hjulpet sine søstre, benekter han, men *muligheten* for at han kunne ha gjort det, er i alle fall til stede.

Det finnes flere eksempler på at landskvinnene var mer ubeskyttet. Hjemmestyrkene anmeldte f.eks. en jente som var tjenestepike hos en frue i byen. Da fruen hadde fått greie på at jenta var «tyskertøs», ville hun ikke ha

19 I henhold til Provisoriske anordninger av 9. mai 1945 om behandling av fiendtlig eiendom.

20 SAT, MPK, Justissaker 1945: 7.122.

21 *Romsdalsposten* 21.07.1945, «Man må ikke skjære alle tyskejentene under en kam.»

22 Folketelling i Norge 1946, tredje hefte: 2–3 og 70–71 viser at det var omkring fire ganger så stort.

23 SAT, MPK, Justisjournal nr. 10, 1945–1946, 1095.

mer med henne å gjøre, og henvendte seg til Hjemmestyrkene som igjen meldte henne til politiet. I rapporten til sjefen for Hjemmestyrkene kan vi lese: «Tyskertøsen holder seg nærmest gjemt der oppe da hun er redd for å komme til [...]. Det er således nærmest umulig å få henne til å gå et ærende.»²⁴

Det har vært mulig å fastslå alderen i 1945 for 95 av de 97 kvinnene. Blant disse er det en spredning fra 15 til 56 år. Hovedtyngden ligger i aldersgruppen 18 til 29 år med 68 personer, ca. 72%. De mellom 30 og 39 år utgjør ca. 15%, mens de eldste, fra 40 til 56 år, utgjør omkring 8%. De yngste, fra 15 til 17 år, omfatter 5 personer og ca. 5%.

Vi ser at årsklassene fra 18 til 29 år er dominerende med 72%. Slår vi disse sammen med gruppen 30–39 år, har vi 87%. Hos Hartmann²⁵ utgjorde de samme aldersgruppene 89%. Samsvaret må sies å være godt. Den eldste gruppen hos henne utgjorde 2,6% og den yngste 8,4%. For disse gruppene er tallene i mitt materiale så små at en person gir store utslag prosentvis, men likevel ser vi at bildet er påfallende likt. I Molde som i København var det unge, voksne kvinner som var den tallmessig dominerende gruppen blant «tyskertøsene». Det var ikke tenåringsene, og heller ikke de eldre kvinnene som utgjorde den største gruppen. Det var den gruppen som normalt er i forlovelses- og giftemålsalderen. Det var neppe noen forskjell på «tyskertøsene» og andre kvinner med kjærester når det gjaldt alder.

Hushjelper og hjemmевærende døtre

For de 38 kvinnene fra fengselsprotokollene er livsstilling/næringsvei anført for samtlige. I justisprotokollen er det få opplysninger om kvinnenes yrke eller arbeidssituasjon, mens det i de rapportene som er funnet, er omtalt utførlig. Men siden de fleste rapportene er forsvunnet, har jeg måttet gå til andre kilder for å klarlegge hva som var deres levebrød. En stor del av opplysningene om arbeid og yrke er funnet på gjenparter av identifikasjonskort, utstedt i 1942–43. Det blir altså en registrering av arbeidssituasjonen til noe ulike tider for de forskjellige kvinnene. En som f.eks. er oppgitt å være skolepike i 1942, kan gjerne være hushjelp eller noe annet i 1945 uten at det kommer fram her, men det er en feilkilde jeg mener er liten. For 18 kvinner har det ikke vært mulig å etterspore deres yrke.

Av de 79 som er identifisert med yrke, er 8 oppgitt å være husmor. Fem av disse er over 40 år, en er mellom 30 og 39, og to er mellom 18 og 29 år. To av dem er skilte, fire er gifte, en er titulert «enkefrue», og for en har jeg ikke sikre opplysninger.

Tjueto kvinner kommer inn under kategorien «hjemmевærende». De finnes i alle aldersgrupper, men hovedtyngden av disse, 15 personer, er mellom 18 og 29 år. Det vil etter all sannsynlighet si at det er unge piker som

24 Ibid.: 1034.

25 Hartmann: 45.

bor hjemme hos sine foreldre, og tar del i det daglige arbeidet i huset eller på gården.

Videre er 34 sysselsatt i husarbeid for andre, som hushjelper, kjøkkenpiker, vaskehjelper eller i «tyskerarbeid». Tyskerarbeid vil i praksis si husarbeid av forskjellig slag i militærforlegninger. Det kunne være søkt frivillig, men mange ble også utskrevet til slikt arbeid. Av disse som er sysselsatt i husarbeid for andre, er 28 i alderen 18–29 år. De fleste ennå ikke gifte, men beskjeftiget med husarbeid i en mellomperiode etter barndom og før ekteskap, et vanlig mønster for mange kvinner på den tiden.

Det finnes tre kvinner som var skoleelever i 1942–43. Disse er i 18–19-års alderen i 1945, og kan meget vel tilhøre de hjemneværende eller hushjelpene ved slutten av krigen.

Kvinner i andre yrker enn de nevnte, omfatter noen sydamer, et par skreddere, et par butikkdamer, en budeie, en barnepleier og en fotograf. Til sammen utgjør «andre yrker» 12 personer. Åtte av disse er i aldersgruppen fra 18 til 29 år, to er mellom 30 og 39 år, en er mellom 15 og 17, og en er over 40 år.

Som vi ser er det kvinner som er sysselsatt med en eller annen form for husarbeid som er den absolutt største gruppen. Slår vi sammen kategoriene «husmor», «hjemneværende» og «husarbeid for andre», vil 81% av de jeg har kunnet fastslå erverv for, tilhøre denne gruppen. Det er neppe usannsynlig at en stor del av de jeg *ikke* har klart å plassere, også tilhører en av de tre kategoriene. Dersom 2/3 av dem, dvs. 12 personer, kommer inn under disse, er 78 av 97, eller 80% beskjeftiget med en eller annen form for huslige sysler.

En annen mulighet er at mange av dem som det ikke har vært mulig å plassere i en yrkeskategori, kan ha vært uten normalt arbeid, de kan ha vært prostituerte. Prostitusjon kan også være dekket over av betegnelsen «hjemneværende». Ut fra kildene er det imidlertid lite grunnlag for å betegne særlig mange som prostituerte.

Folketellingen av 1930²⁶ viser at for kvinner over 15 år i Møre og Romsdal er «husarbeid for fremmede» den absolutt største yrkesgruppen. Både sysselsetting i jordbruk og i industri teller hver bare omtrent halvparten av antallet personer i husarbeid for fremmede. Folketellingen av 1946 viser for samme distrikt en sterk nedgang i husarbeid for fremmede, og en tilsvarende vekst i sysselsatte kvinner i industri, og enda større i forretningsvirksomhet. Statistikken for 1930 ligger langt fjernere i tid enn den fra 1946, men jeg vil tro at de største endringene kommer som en følge av avslutningen av krigen og gjenoppbyggingen av landet, slik at man av den grunn bør tillegge folketellingen av 1930 større vekt som sammenligningsgrunnlag enn avstanden i tid normalt skulle tilsi.

Av «mine» kvinner er 35% i husarbeid for andre. I 1930 var ca. 10% av

26 Folketellingen i Norge, 1. desember 1930, sjette hefte: 152–153.

kvinner over 15 år i bygdene på Møre sysselsatt i husarbeid for andre, mens husmødre og hjemneværende pikebarn over 15 år utgjorde ca. 63% av den kvinnelige befolkningen. I statistikken utgjør husmødre, hjemneværende og ansatte i husarbeid for andre 73% av kvinnene i bygdene på Møre. Dersom byene blir tatt med, reduseres andelen. Sammenlignet med «mine» 80%, ser vi at blant «tyskertøsene» var husarbeid i en eller annen form mer vanlig enn for resten av den kvinnelige befolkningen i området.

Da tyskerne tok opp arbeidet med Lebensborn i Norge, ble det laget en rapport om saken. Tredje bind av et verk som heter *SS für ein Grossgermanien*, har tittelen *Schwert und Wiege* (Sverd og vugge) og handler om de norsk-tyske barna og Lebensborns virksomhet i Norge.²⁷ I denne finnes en statistikk pr. 31.12.1942. Det er da registrert 2514 norsk-tyske svangerskap. I statistikken er bl.a. mødrene registrert etter yrke. Også i denne er hushjelper den største gruppen, ca. 34%. Tjue prosent er uten yrkesopplæring, og den nest største gruppen. Det er vel ikke usannsynlig at en stor del av disse kunne gå inn under kategorien «hjemneværende». Trolig vil også en del av de 487 som det ikke er yrkesopplysninger om, kunne passe inn i en gruppe knyttet til husarbeid, og mønsteret vil ligne på det jeg fant i mitt materiale, men det er ikke fullt så ensartet. Det ser ut til at det er et bredere spekter av yrker representert i Lebensborns statistikk enn hva tilfellet var i Molde.

Av de «tyskertøsene» som ble anmeldt og/eller fengslet i Molde, er det en noe snevrere representasjon av yrker enn i befolkningen for øvrig i området. Det er meget få som har et yrke som krever noen form for det vi i dag vil kalle videregående utdanning eller opplæring. Arbeid med huslige sysler er overrepresentert.

Det er blitt hevdet om «tyskertøsene» at de var helt vanlige kvinner,²⁸ et gjennomsnitt av befolkningen, og det er blitt hevdet at de var ressursvake og under middels intelligente.²⁹ Mine kilder kan ikke si noe om intelligensnivået, så det lar jeg ligge. Ressurssvakhet eller -styrke er et meget diffust begrep og i alle fall svært omfattende, men dersom livsstilling, yrke eller erverv kan være en indikator, må konklusjonen bli at disse kvinnene er noe svakere rustet enn resten av den kvinnelige befolkningen omkring dem.

Sosial bakgrunn

Dersom politirapportene hadde foreligget for alle de anmeldte og forhørte kvinnene, ville det ha vært mulig å kartlegge den sosiale bakgrunnen på grunnlag av disse. Når det nå bare finnes 3 av disse, har jeg gått til kirkebøkene for å finne grunnlag for å si noe om foreldrebakgrunn. Fars

27 Omtalt bl.a. i Senje: 45 ff.

28 Senje: 24.

29 Frøy Kannert Istad: «Juni 1945. Statens interneringsleir for kvinner, Hovedøya», *Kontrast* 2/3 1986: 12.

yrke vil kunne indikere økonomiske vilkår og til en viss grad kulturell bakgrunn. Vi vet, bl.a. fra statistikken, at mors yrke som oftest vil være hjemneværende husmor.

Av de 97 kvinnene har jeg funnet igjen 27 i dåpsregistre i kirkebøkene i Statsarkivet, og for én har jeg funnet fars yrke oppgitt i en annen sak hvor hun var involvert. Samlet har jeg altså funnet fars yrke for 31 av kvinnene, og i de fleste tilfellene er det det yrket faren hadde ved kvinnens fødsel.

Disse 31 fedrene består av 7 fiskere, 5 gardbrukere, 9 har et yrke hvor «arbeider» er siste del av en betegnelse som f.eks. stenaarbeider, dagarbeider, sagbruksarbeider. Ellers finner vi 6 handverkere av forskjellige fag, 3 sjømenn og en kontorist. Som vi tidligere har sett, kom over 70% av kvinnene fra landsbygda. Dette tilsier at andelen av fiskere og gardbrukere er sterkere representert enn det tallene her kan påvise. Det er sannsynlig at hovedtyngden av de kvinnene som ifølge politi og fengselsvesenet i Molde var «tyskertøser», kom fra hjem av bønder, fiskere og arbeidere. Det er barn av vanlige folk i et område som var fattig på industri og tertiærnæringer i det aktuelle tidsrommet. Enkeltopplysninger fra forskjellige sammenhenger som jeg senere skal komme tilbake til, støtter min konklusjon at ikke bare disse 31, men trolig flertallet av de 97, kom fra sjikt i samfunnet som tradisjonelt ville ha blitt plassert på nedre halvdel av den sosiale rangstigen.

Før vi forlater kirkebøkene skal jeg kommentere notatene om «ekte» og «ekte» som finnes ved innførselen av hver dåp. Det opplyses altså om barnet er født i eller utenfor ekteskap. Slike opplysninger finnes også i politirapportene. Ut fra disse to kildegruppene finner jeg at av 31 er 6 født utenfor ekteskap, altså 20%. Dette er et langt høyere tall enn gjennomsnittet for landet som helhet. Det lå på ca. 7% fra 1911 til 1930.³⁰ Det er også et høyt tall i forhold til Hartmanns tall for København, hvor ca. 10% var født utenfor ekteskap.³¹ Jeg vil tro at hadde jeg funnet opplysninger av denne art for alle de 97, ville andelen født utenfor ekteskap vært mindre.

«Tyskertøsene» bestod – selvfølgelig – som andre grupper mennesker av unike enkeltindivider. Som gruppe har det vært antatt at det var unge, ressurssvake jenter fra enkle miljøer på landsbygda. Av mitt materiale går det fram at det var en stor spennvidde i alder, men konsentrasjon i visse aldersgrupper, forholdsvis lite variasjon i yrker og mer enn dobbelt så mange kom fra landsbygda som fra byer, og de har stort sett kommet fra enkle forhold. «Min typiske tyskertøs» er 24 år (i 1945), kommer fra en landkommune i nærheten av Molde. Hun er vokst opp i et hjem med begge foreldre, far er fisker og/eller gardbruker, økonomien er beskjeden og datteren har ikke fått noen utdanning utover folkeskole. Hun er beskjeftiget med husarbeid for andre i by eller tettsted i fylket.

Enkelte av kvinnenes sosiale miljø under krigen kan skimtes gjennom

30 Samfunnsøkonomiske studier 13, *Ekteskap, fødsler og vandring i Norge 1856–1960*, Statistisk sentralbyrå, Oslo 1965: 96, tabell 48.

31 Hartmann: 45.

noen av de sakene jeg er kommet over ved gjennomgang av alle justissakerne fra mai 1945 til juni 1946. Det gjelder særlig gifte og skilte kvinner.

Minst to enslige kvinner i 40-årene ser ut til å ha vært kjernen i hvert sitt miljø av «tyskertøser». Gjennom vitneutsagn går det fram at de har holdt mer eller mindre åpne hus for tyskere og deres norske venninner. De livnærer seg til dels ved å ta imot klesvask for tyskerne. En av disse kvinnene blir siktet og senere straffet for fosterfordrivelse, både på seg selv og på andre.³² I disse miljøene, som nok også under andre omstendigheter enn okkupasjon, ville ha blitt sett på som tvilsomme, dukker det opp flere navn av dem som er notert i politi- og fengselsprotokollene som «tyskertøs».

Dokumentasjon på vanskelige hjemmeforhold kan finnes. Mannen til en av de anmeldte kvinnene søker om reisetillatelse. Av saksbehandlingen kan vi se at hans kone tidligere har søkt hjelp fra politiet mot mannen som har vært voldsom i hjemmet. Hennes forhold til tyskerne blir omtalt, og likeledes at hun har søkt om forsorgshjelp.³³ En annen kvinne har en mann som anmeldes for fyll og bråk.³⁴ En tredje var som mindreårig implisert i en utuktsak, hvor tre voksne menn utnyttet to småjenter seksuelt.³⁵ En mor med tre døtre finnes alle i politiets arkiv. De kommer fra hjem med alkoholproblemer.³⁶ Flere får beslaglagt eiendeler som møbler, radioer og klær³⁷ fordi myndighetene betrakter dette som «fiendtlig eiendom».

Det viser seg at en del av kvinnene, minst 24, har vært involvert i andre forhold overfor politiet enn det å være «tyskertøs». Det ser imidlertid ut til at flere av disse forholdene kommer som en følge av deres forhold til tyskerne. Noen, som f.eks. problematiske hjemmeforhold, er kanskje en årsak til at de har søkt til tyskermiljøer.

Noen av «tyskertøsene» var skilte kvinner. Som kvinner var de som oftest uten utdanning eller yrkesopplæring og stilte dermed svakt på arbeidsmarkedet. Var detertil små barn å ta hensyn til, var det enda vanskeligere å få økonomien til å gå i hop. Å være skilt kvinne på den tiden, var i mange miljøer ikke sosialt akseptert, kanskje spesielt på småsteder. I en slik situasjon er det klart at det var nærliggende å søke kontakt, og kanskje kjærlighet, der det var tilgjengelig. Enker hadde det nok lettere enn fraskilte fordi deres «stand» var uforskyldt, men ensomheten kunne også for dem være tung. En enke med en sønn som var frontkjemper, skriver i et avisinserat høsten 1945: «Det har vært en fryktelig tid og verst var det etter at min mann var død. Folk fant på alt mulig for å gjøre meg ondt. En dag fant jeg meg en tysk venn.»³⁸

32 SAT, MPK, Justisjournal nr. 11, 1946: 152, samt justissaker 7.164, 1943–1946.

33 SAT, MPK, Brevjournal nr. 18, 1945:4167.

34 SAT, MPK, Justisjournal nr. 10, 1945–1946:1924.

35 Notat funnet blant journalsaker 1938.

36 SAT, MPK, Vaktjournal nr. 6, 27.06.1945. Prissaker, boks 12. Brevjournal 17, 1945: 1860.

37 Eks.: SAT, MPK, Prissaker 1945:10.12. Justisjournal nr. 10 1945–1946:1764.

38 *Romsdalsposten* 01.11.1945, «En tyskertøs forteller sin historie».

Reaksjoner

«Gode nordmenn»s holdninger til kvinner som «gikk med tyskerne», var så godt som hundre prosent negative. Under krigen kom nok det meste til uttrykk muntlig og ble ikke festet til papiret. Et unntak kan vi finne i Toralf Øksnevads radioforedrag fra London.³⁹ Her advarer han norske kvinner mot å ha noe som helst med tyskerne å gjøre dersom de ikke vil bli regnet som prostituerte. Han advarer «etter inntrengende henstillinger fra kvinner og menn i Norge, som vil at de lettsindige og tankeløse skal vite hvor sterk forakt der er som omgir alle som svikter».

Det er en kjent sak at «tyskertøsene» var den gruppe som etter krigen ble straffet for sine relasjoner til fienden på den mest brutale og vilkårlige måte. Hvem har ikke hørt eller lest om trakasseringen som foregikk i vår- og sommermånedene 1945, om snauklipping, om utskjelling og regelrett pryling av disse kvinnene? «Gatas justis» ga seg sterke og uverdige utslag som stort sett ble akseptert og applaudert av folk flest. Det meste av dette kan vel heller ikke dokumenteres ut fra skriftlige kilder, men noen konkrete handlinger og mange uttrykk for holdninger har nedfelt seg i politianmeldelser, aviser og enkelte andre dokumenter.

Det var som nevnt ikke straffbart å «gå med tyskerne», men det later til at noen har trodd at det var straffbart, og har de ikke trodd det, så har de ved sin maktutøvelse gitt inntrykk av det. Juristen Kirsti Grøtnæs har i en artikkel stilt spørsmålet om hvordan rettsstaten forholdt seg til problemet med «tyskertøsene». Hun konkluderer med at lovgivningsmakten gav hjemler som muliggjorde arrest og frihetsberøvelse bygget på skjønn – uten straffelovsbestemmelse og uten rettslig prøving. Hun sier at politi og helsevesen medvirket til at hjemlene ble utilbørlig utnyttet og at øverste politimyndighet i praksis godtok «gatas justis».⁴⁰

Pressen og folk flest

Vi skal se litt på hvordan «tøsene» i Molde ble straffet i vid forstand, av «folk flest», av pressen og av offentlige myndigheter.

Jeg har gjennomgått Molde-avisen *Romsdals Budstikke* og Kristiansunds-avisen *Romsdalsposten* fra mai 1945 til og med juni 1946. Det er selvsagt avisens redaksjon som er ansvarlig for det som skrives, og det behøver ikke å være «folkemeningen» i området. Jeg tror likevel at den vanlige oppfatning av «tyskertøsene» avspeiles, og i alle fall vil jeg anta at avisenes holdninger påvirket opinionen.

Generelt gir begge avisene inntrykk av at de fleste emner med tilknytning til krigen kan males i sort og hvitt. Jeg har merket meg at Hjemmestyrkene og politisoldatene fra Sverige hylles som helter, og like uforbeholden er den fordømmende holdningen overfor «tyskertøsene».

39 Toralf Øksnevad, *Det lå i luften*, Oslo 1964: 18 f.

40 Kirsti Grøtnæs, «Jaktscener fra etterkrigstiden», *Kontrast* 2/3 1986:7.

Kvinnene omtales som «frekke og nesevise som det verste taterpakk»,⁴¹ usosiale,⁴² dumme⁴³ og forvillede.⁴⁴ De blir latterliggjort,⁴⁵ og mange av avisinnleggene er skrevet i en spesiell kjekkas- tone.

Den 18. mai blir 100 personer «sikret» eller «tatt i forvaring» av Hjemmestyrkene i Molde.⁴⁶ Avisen lister opp navnene på alle de «sikrede»,⁴⁷ to kvinner og resten menn. De resterende som er tatt i forvaring, trolig «tyskertøser», blir ikke navngitt, men listen avsluttes med at «25 kvinner er tatt i forvaring».

Det berettes om Hjemmestyrkenes og politiets jakt på kvinnene ut over sommeren, om større og mindre «kupp». To gravide kvinner i 25-års alderen, oppgitt med fullt navn og adresse ble natt til 27. juni tatt på en tysk vaktbåt. Overskriften i avisen lyder: «Politiet gjorde storkupp i natt».⁴⁸ Flere ganger fortelles det om kvinner som kommer til de tyske samleleirene, og om de utroligste plasser de blir gjemt av tyskerne. Kvinnene karakteriseres som frekke og plagsomme, og det sies at de finner på de mest utspekulerte knep for å «gjennomføre sitt forehavende». Hjemmestyrkene passer imidlertid godt på, «og kniper de noen, så går turen direkte i kasjotten».⁴⁹ Kvinnene som vil inn i leirene, omtales i en nedlatende, moraliserende tone: «Disse jentene later ennå ikke til å forstå at det er galt det de innlater seg på, uttaler politifullmektig [...], men de forvillede blir tatt ved vingebenet før de kommer så langt».⁵⁰

Emnet «tyskertøser» kunne føre til slagsmål menn imellom, i dette tilfellet britiske marinegaster og norske gutter. Nordmennene hadde gjort britene oppmerksomme på «hva slags kvinnfolk det var de hadde råket ut for», men britene hadde ikke brydd seg om advarselen. Den norske holdningen kommer klart fram i artikkelens ingress: «To britiske gaster fikk seg en omgang juling da de ikke ville ta mot gode råd».⁵¹

Kanskje var den berettiget, advarselen i *Romsdals Budstikke* «til NS-medlemmer, tyskertoser og likesinnede» om at «de ikke bør ferdes blant folk i byens gater i morgen under kronprins Olavs besøk [...] da det er fare for at personer som ikke nyter befolkningens sympati kan bli antastet og forulempet.» Det var ingen opplysninger om hvem advarselen kom fra.⁵²

41 *Romsdalsposten* 05.06.1945, «Tyskjentene. I interneringsleir med dem».

42 Ibid. 28.09.1945, «Problemet med tyskertosene [...]»

43 Ibid. 29.10.1945, «Tyskertøsene skriver brev».

44 Ibid. 28.07.1945, «Tyskertøsene valfarter til Terningmoen.»

45 Ibid. 22.06.1945, «To tyskjenter [...]»

46 *Romsdals Budstikke* 18.05.1945, «100 personer er sikret [...]»

47 Må ikke forveksles med den juridiske betegnelsen «sikring». Her menes det vel at man har «sikret seg» at de f.eks. ikke flykter fra landet.

48 *Romsdalsposten* 27.06.1945.

49 Ibid. 22.06.1945, «To tyskjenter[...]»

50 Ibid. 28.07.1945, «Tyskertøsene valfarter [...]»

51 Ibid. 21.07.1945, «Tyskertøsene skaper vondt blod».

52 *Romsdals Budstikke* 26.07.1945, «Advarsel».

Under «Fritt ord» i samme avis⁵³ gir underskriveren Dag uttrykk for sin mening: «I dette tilfellet er gjentene landssvikarar og bør handsamast deretter», men «Dersom likevel tyskerjentene får gå lause bør dei absolutt ha kjennemerke; t.d. ein T (tyskerjente) eller ein P (prostituert) fest på kjolen eller kåpa. Dette merket bør dei bera støtt så skuldlause kan ta seg i vare». Innsenderen avslutter med en appell: «Hardast mogeleg dom over tyskerjentene!» Etter innlegget har avisens redaktør en bemerkning om at det ville være urimelig å «stryke alle over en kam», men han fortsetter videre: «Det å merkja tyskerjentene *kan høyrast bra nok ut*, men denne saka har nok og to sidor». (Min understrekning.) Dette innlegget fører tankene til tyskernes merking av jødene – en gul stjerne med en stor J. En liknende tankegang hadde altså sine advokater også i Molde.

Et annet eksempel på meninger fra «mannen i gata», og på den samme tankegangen, fant jeg i et Hjemmestyrke (HS)-arkiv. Det var et maskinskrevet kort med et norsk flagg i hjørnet, uten avsender, og stilet til «Hjemmevernets leder»: «Vi ber Dem om snarest mulig og helst før den 17. å la hjemmevernet ta seg av alle tyskerjentene så de ikke får gjort noen skade på norske. Snauklipp dem så ingen kan ta feil. Disse fire bør snarest mulig tas under behandling: [...]»⁵⁴

Det vil være urett å si at det ikke fantes nyanserte og divergerende holdninger overfor «tyskertøsene». Både *Romsdals Budstikke* og *Romsdalsposten* refererer fra pressekonferansen for Oslopressen hvor rikspolisjef Aulie presiserer at det finnes flere kategorier «tyskertøser»: Det er de rene gatejentene, ofte veneriske syke. Dem skal politiet ta seg av. Det er dem som foruten å ha stått i forhold til en tysker også har optrådt som angivere, eller har hjulpet okkupasjonsmakten på annen måte. Og så er det kvinner som har stått i forhold til en enkelt tysker. Om disse presiseres det at de ikke rammes av noen lovbestemmelser. Til slutt er det de mindreårige som vergerådene i hver enkelt kommune vil ta seg av. Publikum forsikres også om at «alle syke og kriminelle vil bli isolert». Det blir presisert at rikspolisjefen henstiller til publikum om å være varsom i sin bedømmelse av «tyskerjentene», og at han fremholder at publikums vanlige oppfatning – at samfunnet ganske enkelt må kvitte seg med dem – er forkastelig. «Det eneste en kan gjøre er ved fornuftig påvirkning å forsøke å få disse kvinnene til å gå i seg selv.» Artikkelen stod i avisene den 21. juli. Da var de fleste av «mine» kvinner allerede anmeldt og/eller internert.

Johan Scharffenberg gikk i mot den allmenne opinion når det gjaldt den behandlingen som «tyskertøsene» fikk. Han skrev flere artikler til forsvar for kvinnene. Reaksjonene fra leserne var sterkt negative. Det ble bl.a.

53 Ibid. 13.08.1945.

54 SAT, Militære arkivsaker (heretter MA), Hjemmestyrke-arkivet mai– juli 1945 (heretter HS-arkivet), boks 9, Distriktskommandoen, diverse.

skrevet at å forsvare «tyskertøsene» var likestilt med landssvik.⁵⁵

Også lokalt var det en som tok til motmæle. På senhøsten kom det et inserat i *Romsdalsposten* med overskriften «En tyskertøs forteller sin historie». Det er en kvinne som beretter om hva hun har gjennomgått i løpet av krigen. Hun innleder med at vi nå har en fri presse, og at det har vært skrevet så mye om «tyskertøsene» at «kanskje en tyskertøs kan få lov å skrive om seg selv og hva hun har gått gjennom i krigens år av ondskap, misunnelse, sladder og løgn».⁵⁶ Og det får hun lov til. Det er en lang artikkel, og meget åpenhertig. Det er en voksen kvinne, en enke, som forteller om sine erfaringer som «tyskertøs». Hun avslutter med at hun i nærmeste framtid skal reise til Tyskland og gifte seg med sin tysker, og «si Norge og alle de gode mennesker her farvel». Og hun sier at hun fremdeles ønsker alt godt for land og folk. Artikkelen er underskrevet med fullt navn og adresse.

I begynnelsen av juli omtales den provisoriske anordningen om bekjempelse av kjønnssykdommer som hadde kommet i juni.⁵⁷ Helserrådet fikk med den adgang til å foreta interneringer, og det kunne søke nødvendig hjelp til dette hos politiet. Det sies ikke direkte, men det går likevel klart fram av artikkelen at med denne anordningen har myndighetene endelig fått en hjemmel for å internere «tyskertøser» over lengre tid. Nå later det ikke til at helserrådets formann på stedet anser internering for påkrevet, og han har meddelt politiet at det i de siste månedene har vært en påtakelig nedgang i anmeldte tilfelle av veneriske sykdommer. Avisen forsikrer imidlertid sine lesere om at dersom ikke helserrådet vil «ta de nødvendige skritt», vil politiet som hittil gripe inn og foreta internering i de mest graverende tilfelle.⁵⁸ I dette innlegget kan vi øyne en liten meningsforskjell i synet på hva en bør gjøre med problemet «tyskertøsene».

Avisomtalen av «tyskertøsene» var mest hektisk i juni, juli og august. Senere kom det mer spredte notiser. Det foreslås og diskuteres hvorvidt de alle burde komme i interneringsleire, og det nevnes at nå er problemet løst på Østlandet i og med interneringen på Hovedøya. Det kommer notiser om at «tyskertøsene» blir verre og verre, og det vurderes å offentliggjøre navn. Det blir også gjort i enkelte tilfelle.

Ettårsdagen for frigjøringen ble feiret. I et festlokale er det en mann som hadde hørt at det var «tyskertøser» til stede. Han får dette bekreftet, og henvender seg til politiet for å få dem fjernet. Han får til svar at han ikke skal blande seg bort i det, hvoretter han blir transportert til politistasjonen ifølge hans egen beretning. Etter denne informasjonen i avisen kommer en kommentar som er undertegnet «Maskinsetterens anmerking». Denne gir

55 Yngvar Ustvedt, *Den varme freden – den kalde krigen. Det skjedde i Norge*. Bd. 1 1945–52, Oslo 1978:82.

56 *Romsdalsposten* 01.11.1945, «En tyskertøs forteller [...]»

57 Provisoriske anordninger om åtgjerder mot kjønnssykdommer av 12.06.1945.

58 *Romsdalsposten* 04.07.1945, «Blir det opprettet interneringsleir [...]»

sin fulle støtte til mannen, fremhever at han har gjort en innsats under krigen, og uttrykker håp om at politiet har tatt lærdom av sin feiltakelse.⁵⁹

Her er meningene ikke lenger ens. Noen er fortsatt uforsonlige, andre begynner å få «problemet med tyskertøsene» på avstand. Maskinsetteren sier det også direkte i sin kommentar: «Vi har for en stor del inntrykk av at de [kvinnene] er tatt til nåde av en viss del av publikum.»

Æren på spill

Det er sannsynligvis riktig som Kirsti Grøtnæs hevder at det neppe var mange ofre for hårklipp, sjikane og vold som våget å gå til politianmeldelse.⁶⁰ I mitt materiale har jeg ikke funnet noen anmeldelser av fysisk vold. Om ikke utsatt for de verste former for sjikane, var det mange som ble offer for rykter. I arkivet fra Molde politikammer finnes det en del ærekrenkelsessaker som har sitt utspring i påstander om tyske forbindelser.

En kvinne hadde gjennom andre fått høre at en frue i byen hadde beskyldt henne for å ha vært sammen med tyskere. Kvinnen forlanger at fruene skal avgi en skriftlig bekreftelse på at beskyldningen er uriktig, men når politiet forklarer henne at anmeldelsen ikke kan tas til følge med mindre hun forlanger anmeldte tiltalt og straffet, trekker hun anmeldelsen tilbake.⁶¹

En annen kvinne anmelder at hun er blitt ærekrenket med rykter om at hun har «fulgt tyskerne». Fem personer blir avhørt. Alle har hørt noe, men ingen har sett noe. Alle avslår å komme med ytterligere opplysninger, og de benekter å ha gitt opplysninger om vedkommende til andre. Saken henlegges, men de avhørte gis en advarsel om at det er straffbart å spre rykter som det ikke foreligger sannhetsbevis for.⁶²

En mann ble anmeldt av en kvinne for å ha tiltalt henne som «tysk hore», men saken henlegges på grunn av bevisets stilling.⁶³ En annen sak av lignende art blir henlagt «som forgjeves etterforskning».⁶⁴

I juni 1945 anmeldte to venninner, 21 år gamle, naboen til den ene for ærekrenkelse. Venninnene hadde for over 3 år siden hatt guttebesøk hjemme hos den ene mens foreldrene var bortreist. Naboen hadde observert gutter i uniform som var gått opp trappa – «og lys som var slukket av og tent på». Tre år senere, i juni 45, er så den ene av venninnene ute og spaserer med en norsk politisoldat. Naboen har ikke glemt hva han så for 3 år siden, og går ut og roper dette til politisoldaten. Begge pikene anmelder så naboen for å ha uttalt denne beskyldningen mot dem på offentlig sted, og fordi de mener at forbigående kan ha hørt hva naboen sa. Referat av

59 Ibid. 09.05.1946, «Tyskertøser i Festiviteten».

60 Grøtnæs i *Kontrast* 2/3 1986:6

61 SAT, MPK, Justisjournal nr. 10 1945–1946:1419.

62 Ibid.: 1407.

63 Ibid.: 1141.

64 Ibid.: 1136.

anmeldernes forklaring slutter slik: «Klag. betrakter seg som anstendige norske piker og vil ikke ha en sånn beskyldning sittende på seg. Klag. forlanger oppreisning.»⁶⁵ Også denne anmeldelsen ble trukket tilbake.

Ut av enkelte saker kan man lese at det i ungdomsmiljøer omkring Molde var vanlig at kvinner som tidligere hadde hatt med tyskerne å gjøre, ble ekskludert. Et styremedlem for en danseplatt ble forhørt i forbindelse med at det hadde vært bråk på en tilstelning, og sier om noen kvinner som hadde vært til stede: «Det er ikke godt å forby de å komme på danseplatten før det er fastslått at de har hatt med tyskerne å gjøre.»⁶⁶ Underforstått: Det ville være helt greit å nekte dem adgang dersom så var fastslått.

På en offentlig dans Sankt Hans var det en kvinne som «av de nevnte karer ble anmodet om å forlate salen da hun var mistenkt for å ha gått med tyskerne».⁶⁷ Under en annen dansetilstelning kom en mann bort til en kvinne, ristet henne i skulderen og sa høyt under fleres påhør: «Du har ikke lov til å være her for du er tysk hore. Jeg så deg en kveld at du kom [...] sammen med en tysker.» Til sitt forsvar sier den anmeldte i rapporten at en person i Hjemmestyrkene tidligere på kvelden hadde sagt at «så vi tyskertøser, så kunne vi bare kaste dem ut».⁶⁸ Han viser også til en hendelse som hadde funnet sted under krigen, og den anmeldte forteller om et slagsmål med tyske marinegaster: «Da vi kom bort til torvet så kom disse marinegastene og trengte seg i mellom oss og jentene. Jeg ble forbanna på at en tysker skulle trenge seg mellom meg og jentene og sa: «Dra til helvete» eller noe lignende på norsk.»

Slike episoder er omtalt flere steder i materialet. Det er vel ikke usannsynlig at de mange overgrepene på «tyskertøsene» etter fredsslutningen ikke bare hadde sin årsak i harme over deres «unasjonale holdning», men også i så enkle ting som at de hadde foretrukket tyske soldater framfor norske menn. Det hevdes at det særlig var unge gutter som fant behag i å trakassere «tyskertøsene».

Av 13 ærekrenkelsessaker fra siste halvdel av 1945 som alle går ut på at kvinner er blitt beskyldt for å ha hatt forbindelse med tyskere, var det en som ble avgjort med bot. De øvrige ble henlagt enten etter bevisets stilling eller fordi anmelderen trakk tilbake anmeldelsen.

Sakene viser at rykteflommen var stor, og at det var vanskelig å komme fram til hvem som var kilde til ryktene. De viser også at det å bli kalt «tyskertøs», eller bli beskyldt for å ha hatt noe med tyskerne å gjøre, ble oppfattet som meget ærekrenkende. Spesielt eksemplet med de to venninnene viser at hadde man på noen måte utsatt seg for rykter av denne art, ble det ikke snart glemt av omgivelsene. Kanskje viser de også at viljen til å etterforske slike saker ikke var så sterk fra politiets side? I dag ville

65 Ibid.: 1197.

66 SAT, MPK, Rapport til politimesteren i Molde den 17.07.1945 ang. anmeldelse 1298/1945.

67 SAT, MPK, Rapport til politimesteren i Molde 20.07.1945 ang. anm. 1210/1945.

68 SAT, MPK, Justisjournal nr. 10, 1945–1946: 1141.

saker som disse neppe ha blitt etterforsket av politiet bl.a. fordi terskelen for det som anses som ærekrenkende er høyere enn den var i de tidligste etterkrigsårene. Den gang så en mer alvorlig på slike anmeldelser, men også da var det mange som ble henlagt.

Det rettslige grunnlaget

To provisoriske anordninger ble brukt som hjemmel for internering og forvaring av «tyskertøser». Den ene hadde som siktemål å bekjempe spredning av kjønns sykdommer,⁶⁹ og skulle håndheves av helserådet i samarbeid med politiet. Kvinner som hadde eller var mistenkt for å ha kjønns sykdommer, kunne interneres i egne leire for å hindre spredning av sykdommene. «Internering» er ikke straff i juridisk forstand, men en frihetsberøvelse som under nærmere angitte vilkår kan foretas overfor krigførende staters så vel militære som sivile borgere. Internering kan også foretas overfor sinnssyke og farlige lovovertredere, og kommer inn under sikringsbestemmelsene i straffelovens paragraf 39 og 39a (Straffeloven av 1902).⁷⁰ Med hjemmel i Provisorisk anordning om åtgjerder mot kjønns sykdommer av 12.06.1945 ble det opprettet flere interneringsleire for «tyskertøser» rundt om i landet, den mest kjente på Hovedøya ved Oslo.

Den andre forordningen, som forøvrig ble gitt av Londonregjeringen under okkupasjonen, hadde som siktemål å bekjempe uro og overgrep.⁷¹ Den gav politiet anledning til å ta «i forvaring» «personer som blir eller befryktes å bli utsatt for overlast fra befolkningens side på grunn av formodning om unasjonalt sinnelag [...] dog ikke utover 30 dager». I samme paragraf (6) sies det videre: «Justisdepartementet kan bestemme at fengslingen skal vedvare, dog ikke utover tilsammen 120 dager». (Min understrekning). «Forvaring» er ikke straff i lovens forstand. Ifølge Johs. Andenæs⁷² blir «forvaring» ofte brukt overfor tilbakefallsforbrytere, og han sier at «forutsetningen er at forvaring bare skal brukes overfor den grove kriminalitet», og at det i første rekke er beregnet på de normale tilbakefallsforbrytere (i motsetning til sinnssyke). I forordningen fra 1943 brukes ordet «forvaring» slik at det kan oppfattes som identisk med «fengsling» («fengslingen skal vedvare»). Fengsling er som kjent straff i juridisk forstand.⁷³ Andenæs drøfter dessuten «forvaringsdommer».⁷⁴ Altså skulle det normalt foreligge en dom for å holde folk i forvaring. Lovgiverne av denne forordningen synes ikke å ha hatt klare distinksjoner mellom begrepene «fengsling» og «forvaring», og forordningen synes ikke å forutsette at det foreligger noen dom for forvaring.

69 Se note 57.

70 Aschehougs konversasjonsleksikon, 5. utgave, Oslo 1970.

71 Provisorisk anordning om polititjenesten i Norge under krig av 26.02.1943.

72 Andenæs, Johs.: *Alminnelig strafferett*, Oslo 1956:436–442.

73 Aschehougs leksikon (internering).

74 Andenæs: 438.

Disse to forordningene skulle politiet og i en viss utstrekning Hjemmestyrkene forholde seg til. De gir vide fullmakter ved å overlate mye til egen vurdering, f.eks. om man frykter at noen skulle bli utsatt for overgrep, er det grunnlag for å ta personer i forvaring. *Mistanke* om kjønns sykdom er tilstrekkelig for tvangsinnleggelse på sykehus, og helserådets ordfører kan «internere på sykehus eller annet sted enhver som han antar lider av kjønns sykdom når han mener det er skjellig grunn til å frykte for at vedkommende vil komme til å smitte andre».

Hjemmestyrkenes rolle

I løpet av de første dagene etter fredsslutningen ble som tidligere nevnt 25 kvinner tatt i forvaring av Hjemmestyrkene i Molde. Dette omtales i lokalavisen,⁷⁵ men det sies ingenting om *hvor* de ble holdt i forvaring. Det er heller ingen spor etter dem i politiets eller fengselets protokoller så tidlig som i mai måned. Siden HS sitt arkiv for Møre og Romsdal ikke inneholder noe om aksjoner mot «tyskertøser», kan denne virksomheten vanskelig dokumenteres skikkelig. En kan bare se fra andre kilder at HS hele tiden har vært involvert.⁷⁶ Slik virksomhet kan imidlertid dokumenteres fra andre HS-arkiv, og det er rimelig å anta at det har vært paralleller. Vi skal se litt på hva som er blitt festet til papiret fra Trøndelags-fylkene.

Fra en gruppesjef lyder et brev til en sentral administrasjon:

«Medlakt følger liste over tyskertøsene i mitt distrikt. Har bare tatt med de verste tilfelle og har som lista viser satt de opp slik:

1. Tøser som har barn med tyskerne
2. Kjerringer som har vært meget sammen med tyskerne
3. Tøser som har vært meget sammen med tyskerne.»⁷⁷

Den omtalte listen var ikke å finne, men brevet er en bekreftelse på at slike lister eksisterte. De ble satt opp på grunnlag av rykter, mer eller mindre velbegrunnet.⁷⁸ Her er «tøser» og «kjerringer» rangert av en HS-mann. HS var i pakt med folkeopinionen i synet på «tyskertøsene». Distriktskommandoen formidler det samme budskap som en del avisinserat, men i mer byråkratiske vendinger. I en brevjournal kan en lese:

«Anordningen fra DK 21/5 om at HS-folk skal være oppmerksomme på spm. «tyskerjenter». I de tilfeller de observeres i følge med norske mannskaper fra Sverige eller utenlandske tropper, skal kavalere øyeblikkelig gjøres oppmerksomme på forholdet [...]»⁷⁹

Underforstått er nok antakelsen om at kvinnene var smittebærere av

75 *Romsdals Budstikke* 18.05.1945, «10 personer er sikret [...]»

76 Se f.eks. *Romsdals Budstikke* 26.05.1945, «Hjemmestyrkene i Molde [...]»

77 SAT, MA, HS-arkivet, boks 31, dok. datert 22.06.1945.

78 Ifølge nå pensjonert politimann ved Trondheim politikammer.

79 SAT, MA, HS-arkivet, boks 10, jnr. 816, Distriktskommandoen.

kjønnsykdommer, men foruten intensjonen om å verne norske og utenlandske soldater mot smitte, kan vi tydelig fornemme forakten overfor kvinnene.

Det forekom at lister ble supplert av kvinner som selv var oppført som «tyskertøser». I ett tilfelle ble to kvinner pågrepet av HS fordi de hadde stått på en liste. Kvinnene benektet ikke det, men bad om å få sette opp en mer fullstendig liste, hvorpå de førte opp nye navn – og sine egne. De skrev under på at de oppførte var å regne som «tyskertøser».⁸⁰

Etter frigjøringen hadde HS som en av sine oppgaver å holde vakt ved tyskerleirene. Det var forbudt for uvedkommende å gå inn i leirene,⁸¹ men likevel var det en god del kvinner som gikk inn. Med disse hadde HS problemer. Det ble skaffet passersedler, eller kvinnene ble smuglet inn og gjemt bort av tyskerne.

I slutten av mai i 1945 mottok en gruppesjef en instruks⁸² med 5 punkter angående organisering av gruppen. Under punkt 5 «Forhold til politiet» står det:

«[...] Når det gjelder tyskertøsene skal HS sørge for en viss orden. I [...] blir nå praktisert at de værste tyskertøsene jages inn etter kl. 21. Man har dog gitt beskjed om at vaktene i første omgang bare skal ta for seg de værste slik at man slipper noen feiltagelse [...].»

Her kan man ane at det har forekommet overtramp, og at noen har reagert mot det. At kvinnene er blitt «jaget inn» kan neppe forsvares ut fra noen av de nevnte forordningene.

I et skriv til en områdesjef den 4. juni 1945⁸³ går det fram at HS er klar over at de med sine aksjoner mot «tyskertøsene» beveger seg utenfor lovens rammer:

«Fremgangsmåten [...] er vel kjent innen området. Formålet har først og fremst vært å bygge opp en sikker opinion mot disse tøsene og så få dem til å føle at det er myndigheter som kan ta seg av dem hvis de ikke frivillig sørger for å holde seg i bakgrunnen. Hvis man går til aksjon slik som f.eks. å gi husarrest, må man sørge for i første omgang å ikke ta for seg andre enn de anerkjente verste tøsene. Man må ikke ta feil på dette punkt. Hvis man tar for seg noen som det er muligheter for at folk vil synes synd på, så ødelegges meget av aksjonen. Heller ikke må man gå lenger enn man vet man har makt til å gjennomføre. Man skal være oppmerksom på at formelt mangler man lovhjemmel for bruk av tvangsmidler. Man må derfor begynne pent, og være sikker på at direktivene fra HS blir akseptert uten videre.»

80 SAT, Helgeland politikammer, Justissaker 1945:1430. Listen finnes som vedlegg.

81 Provisorisk anordning av 15.12.1944 § 1e, jfr. endring av 03.08.1945.

82 SAT, MA, HS-arkivet, boks 11, dok. dat. 25.05.1945.

83 Ibid., dok. dat. 04.06.1945.

Her sies det at formålet er å bygge opp en opinion mot «tyskertøsene». Det er ikke snakk om å verne noen mot overgrep, det er ikke snakk om å forhindre opphold på forbudte områder som f.eks. tyske samleleire, og det kan umulig være for å bringe inn kjønnsyke på sykehus. Det er vanskelig å se at HS kan ha hatt noen rettslig hjemmel for å foreta aksjoner av den art som her omtales. Det går da også fram av de to siste setningene at forfatteren av skrevet er fullt klar over det.

Forslag til internering diskuteres i et brev fra en distriktskommando.⁸⁴ Brevet innledes med at det stadig kommer meldinger om «tyskertøsenes» frekke opptreden, at de fordi de blir uglesett på sine hjemsteder søker tilflukt hos tyskerne. Brevskriverens oppfatning av kvinnene er utvetydig:

«Vi har nu fått inn oppgave over norske jenter som arbeider i 5. reservasjon, alle kan vel sies å være horer for tyskerne. Det ville vel være best om alle slike ble nektet arbeid hos tyskerne, de har jo så god tid selv nu. Vil noen gifte seg med tyskere, så la dem det, men da måtte de også bli med til Tyskland, hvilket Norge ville være tjent med.»

Det foreslås at kvinnene interneres i de tomme Arbeidstjenesteleirene «hvor de kunne få beskjeftigelse med forskjellig nyttig arbeid». Brevet avsluttes med en uttrykt bekymring over andre problemer som vil dukke opp om noen år, nemlig «tyskerungene som vokser opp», og brevskriveren mener at den beste løsningen ville være at både mor og barn ble sendt til Tyskland, «for de er jo tyske».

Vi ser at de meningene som kommer fram i disse ytringene, er i pakt med meningene til folk flest og til pressen, og vi må kunne anta at Hjemmestyrkene var med på å forme opinionen. Det later også til at Hjemmestyrkene synes det er i orden å aksjonere på de måtene som beskrives, selv om det ikke er helt lovlig.

«[...] f.t. siktet som tyskertøs»

At forvaring og internering ikke var identisk med arrestasjon og fengsling, men bare hadde «åpenbare likheter»,⁸⁵ har neppe mange av de berørte kvinnene forstått. Det ser heller ikke ut til at politiet i Molde helt ut har forstått det. I beste fall er det en begrepsforvirring som gjør seg gjeldende når det i en politirapport sies at noen er «siktet som tyskertøs». For å bli siktet må man være mistenkt for å ha begått et lovbrudd, og når en person er siktet, har vedkommende krav på visse rettigheter etter Straffeprosessloven.

Den 18. juli 1945 ble en 24 år gammel kvinne som hadde vært hushjelp

84 Ibid., dok. dat. 23.06.1945.

85 K. E. Eriksen og T. Halvorsen, *Frigjøring*, bd. 8 i M. Skodvin (red) *Norge i krig*, Oslo 1987: 250.

hos en kjent nazist i byen, avhørt, «mistenkt som tyskertøs».⁸⁶ Den 9. august ble en 22 år gammel kvinne avhørt. Etter hennes personlige data i rapporten står det: «f.t. siktet som tyskertøs, gjort kjent med saken, formantes, forklarer [...]»⁸⁷ (Min understrekning).

Disse eksemplene, sammen med det faktum at kvinner ble anmeldt og innført i politiets justisjournal for straffesaker, viser at «tyskertøsene» i Molde av offentlige myndigheter ble behandlet som lovbrøyttere. Fra fredsslutningen til ut i juli hadde Molde bare midlertidig politimester. Politimesteren fra de siste krigsårene, og flere politimenn var arrestert. Hjemmestyrkene og politisoldater fra Sverige (Rikspolitiet) hadde overtatt ledelsen av politikammeret.⁸⁸ I tillegg til den alminnelige stemning og de ekstraordinære forhold den første tiden etter fredsslutningen kan juridisk inkompetanse ved politikammeret meget vel ha vært en medvirkende årsak til at «tyskertøsene» ble behandlet som lovbrøyttere.

Mange av disse «lovbrøytterne» ble satt inn i Molde kretsfengsel. Om «tøsene» i Molde ble anmeldt og tatt i forvaring på grunnlag av de to provisoriske anordningene, så går det ikke fram hverken av politiets justisjournal eller fengselsjournalen. I to av de tre politirapportene over avhørte «tyskertøser» kan vi se at kvinnene er blitt beordret undersøkt av lege, og at de er funnet å være friske. I justisjournalen er det som anmeldelsesgrunn bare anført «tyskertøs». I fengselsprotokollen står det under rubrikken «Hvorfor innsatt» som oftest «tysk trafikk», uten nærmere definisjon. Om noen står det «tatt i forvaring», og noen er blitt innsatt fordi de har oppholdt seg i tyske samleleire.

Opphold i tyske leire var klart ulovlig, men omtale av «tysk trafikk» vil en ikke finne i noen lovparagraf. At det her kan være tale om internering for å hindre spredning av kjønns sykdommer, virker lite sannsynlig. Det var et alminnelig fengsel de ble sperret inne i, sammen med varetekts- og soningsfanger, og mange slapp ut igjen etter en eller få dager. Det er heller ingenting i kildene som tyder på at de er blitt tatt hånd om for å skånes mot overgrep. Det ser ut som om mange av «tøsene» i Molde ble anmeldt og satt i fengsel vilkårlig. Sammenholder en datoene for de som er å finne både i justisprotokollen og fengselsprotokollen, synes det ikke å være noen sammenheng. Noen er innsatt eller tatt i forvaring før de er anmeldt, andre er kommet inn umiddelbart etter anmeldelsen, og atter andre flere dager eller uker senere, og en god del er altså å finne i fengselsprotokollen, men ikke hos politiet. Sannsynligvis har myndighetene ikke tatt det så nøye med protokollføringen. Sannsynligvis har de heller ikke alltid tatt det så nøye med om de frihetsberøvelser som ble foretatt overfor «tyskertøsene», kunne begrunnes i de hjemler som fantes.

Av de som fikk opphold i Molde kretsfengsel i 1945 for «tysk trafikk» e.l.

86 SAT, MPK, Rapport til politimesteren i Molde 18.07.1945 ang. anmeldelse 1320/1945.

87 Ibid. 09.08.1945 ang. anmeldelse 1259/1945.

88 Det går fram av aviser og politiets protokoller. Se forøvrig Ringdal: 341.

var det en som satt inne i 42 dager, to i 29 og en i 28 dager. Ellers varierte det fra 1 til 18 dager. Tolv ble satt fri uten betingelser etter en dag, sju slapp ut etter 2–4 dager, fire måtte sitte 7–14 dager og ti satt over 15 dager. Mange (minst 19) ble sendt til eller fikk påbud om å reise til sine hjemsteder. Av disse hadde de fleste bare sittet inne 1–4 dager, men noen hadde over 12 dager bak seg i fengselet. Åtte kvinner ble anholdt 2 eller 3 ganger. De fikk fra 3 til 19 dager til sammen, og ble deretter sendt på tvangsarbeid. Ordet «tvangsarbeid» er ikke brukt i fengselsprotokollen, men det er sagt at de er sluppet ut for å settes i arbeid hos navngitte arbeidsgivere, eller at de er «avgitt til gardsarbeid hos [...]».⁸⁹

Fengselsoppholdet kunne altså variere fra 1 til 42 dager. Den som satt i 42 dager, ble dermed holdt lenger enn politiforordningen av 1942 gav anledning til dersom ikke Justisdepartementet hadde gitt ytterligere tillatelse. Med enkelte unntak er det ingenting i protokollen som tyder på at de som satt inne i 2–3 uker var siktet for noen forbrytelse, de ble bare «tatt i forvaring». Et ekstremt eksempel er dette: Kjøkkenpike, 29 år, innsatt etter foranstaltning fra politimesteren i Molde for tysk trafikk, satt i frihet og pålagt å reise hjem etter beslutning av politimesteren i Molde, 42 dager i varetekt.⁹⁰

Oppsummering

Det er slående hvor samstemte reaksjonene mot «tyskertøsene» synes å ha vært. Det er de samme holdninger som kommer til uttrykk fra «folk flest» enten det er i form av avisinserat, uoppfordrete henstillinger til politiet, eller utsagn i politiavhør. Avisenes meningsytringer og språkbruk, og Hjemmestyrkenes strategi gjenspeiler disse holdningene. Politiet er faktisk den instans jeg har funnet minst verbal fordømmelse fra. Men det ligger vel i sakens natur, det var overflødig. Politiet hadde maktmidlene, og kunne sette i verk det opinionen krevde, nemlig fysisk å ta hånd om «tyskertøsene». Jeg vil tro at det fra politiets side ble begått formell og juridisk urett i mange tilfelle. Kanskje skjedde dette fordi man var i villrede om hva man skulle gjøre. Trolig skjedde det i pakt med den alminnelige oppfatning av hva som var rett og riktig. Om noen mente at det ble begått urett, var det få eller ingen som protesterte. Med lovgivningsmaktens velsignelse og opinionens samstemte krav kunne politiet, inkludert deler av Hjemmestyrkene, gjennomføre jakten på «tyskertøsene».

Som vi har sett ble kvinner anmeldt, arrestert og siktet. En normal oppfølging ville være at sakene hadde gått til rettsapparatet. Men for «tøsene» i Molde stoppet saksgangen hos politiet, og til forskjell fra alle andre saker som ikke kommer lenger enn til politiet, ble de ikke formelt henlagt, de ble bare ikke oppfulgt. Det kunne ikke skje uten rettsgrunnlag.

89 Molde kretsfengsel. Protokoll over innkomne sonings- og varetektsfanger 09.06.1945–24.12.1970: 311A/1945.

90 Ibid.: 46/1946.

Så langt hadde saksgangen vært basert på et allment akseptert *moralsk* grunnlag. Hva som hadde formet denne moralen og hvilke komponenter den var sammensatt av, kunne være emne for et eget studium. Var det den spesielle situasjonen med krig, og krav om «nasjonalt sinnelag» som var den viktigste årsak til fordømmelsen av «tyskertøsene», eller var det forargelse over kvinner som satte seg ut over akseptert kjønnsmoral? Var det rettferdig harme på vegne av dem som hadde gjennomgått store lidelser under krigen, eller var det misunnelse mot en svak gruppe som for en tid hadde hatt glede av okkupasjonen? Er det riktig at «tyskertøsene» ble hardere og mer brutalt straffet enn mange landssvikere, og i så fall: Hadde det sammenheng med at de var kvinner?

Islendingenes forhold til dyr i høymiddelalderen – en mentalitetshistorisk analyse av noen ættesagaer

SIMON H. TEUSCHER

Artikkelen tar opp et aspekt av islendingenes mentalitet i høymiddelalderen: Deres forhold til dyr og særlig til de husdyrene de til daglig var omgitt av. Undersøkelsen bygger mest på de islandske ættesagaer som en kilde til høymiddelalderens nedskrivningstidens verdssystem og adferdsnormer. Der blir husdyrene nesten utelukkende omtalt negativt, som svake og feige. De representerte det motsatte av æren og verdigheten sagafigurene konkurrerer om. Et menneskes fysiske og mentale distanse til dyr var således en viktig målestokk for dets sosiale status. De ledende samfunnslag definerte standsmessig adferd ved at den ikke skulle minne om dyrisk adferd, samtidig som de så en nedverdiggelse i arbeid med dyr og prinsipielt nektet å delta i det.

Menneskets forhold til naturen har blitt et av de mest omtalte temaer i den senere tid.¹ På denne bakgrunnen er det av interesse å problematisere forholdet også i et historisk perspektiv. Når vår tids grunnleggende syn på naturen blir gjort medansvarlig for de voksende miljøproblemene, stiller spørsmålet seg: På hvilken måte har dette synet forandret seg gjennom tidene?

At de islandske ættesagaene er lite opptatt av å skildre naturen, er velkjent. Et unntak er dyrene som de forholdsvis ofte omtaler. Formålet med dette innlegget er å undersøke islendingenes forhold til dyr, med håp om å kunne bidra til forståelsen av 1200-tallets natursyn på Island. Jeg skal drøfte hvilken plass dyr hadde i islendingenes verdensbilde og hvordan de så på dem. I tilknytning til dette står spørsmålet om hvordan folk så på forskjellen mellom mennesker og dyr, og hvordan synet ga seg utslag i gårdsarbeidet med dyr. Det er hverken som ledd i agrare driftsmåter eller som religiøse symboler dyr først og fremst skal bli omtalt her, men som en del av menneskets livssfare – slik islendingene til daglig var omgitt av dem.

Følgende seks sagaer – i den utformingen som Íslenzk Fornrit gjengir i hovedteksten – ligger til grunn for drøftingen: Bjarnar saga Hítðelakappa (Bjar.), Hrafnkels saga Freysgoða (Hraf.), Ljósvetninga saga (Ljós.), Reykdæla saga (Reyk.), Valla-Ljóts saga (Valla.) og Vatnsdæla saga (Vatn.).

¹ Jeg takker Jón Viðar Sigurðsson, Sverre Bagge, Bjarne Fidjestøl og mange andre på Nordisk og på Historisk institutt ved Universitetet i Bergen for gode råd og konstruktiv kritikk – som jeg ikke alltid tok nok hensyn til.